

Володимир Гаврилов



ПОРУШЕННЯ ПРАВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИ ЗБИРАННІ ПОДАТКІВ ТА ОСКАРЖЕННЯ ДІЙ ФІНАГЕНТІВ (середина 40-х – середина 50-х рр. ХХ ст.)

Стаття присвячена вивченню проблеми збору фінансових та натуральних податків у перше післявоєнне десятиріччя в сільській місцевості, аналізу порушень прав населення при цьому, а також їхніх спроб протестувати та оскаржувати дії уповноважених осіб.

Ключові слова: оподаткування, ставки податків, норми доходності, фінагенти, скарги, незаконні вилучення.

Окреслена проблема посідала у повсякденному житті сільського населення вкрай важливе місце, адже напяму впливала на його матеріальний добробут. Складні умови поствоєнного часу, труднощі відбудовчого процесу, відсутність належного фінансування села у широкому контексті – від виробничих структур до соціальної сфери, зумовлювали напружені стосунки влади та селян при збиранні податків.

Метою даної розвідки є аналіз законодавства з питань оподаткування населення, вивчення безпосередніх обставин стягування податків у сільській місцевості, порушень прав оподатковуваних контингентів при цьому, спроб селян оскаржувати дії фінансових агентів та інших уповноважених осіб.

Цілком природно, що в історичних працях радянського періоду подібним питанням належна увага не приділялась, а розгляд під кутом зору порушень радянського законодавства та протесту селян взагалі був неможливий. Можна відзначити дотичні до проблеми праці Г. Марьяхіна, який досліджував питання оподаткування як фізичних осіб, так і кооперативних організацій та колгоспів [1]. Щодо сучасної історіографії, то варто відзначити акценти, які роблять дослідники стосовно погіршення матеріального становища колективізованого селянства і сільського населення загалом, спричиненого тотальним податковим пресингом, особливо у роки повоєнного голоду [2]. В. Даниленко та В. Баран справедливо відзначають, що механізм мобілізації коштів, запроваджений з початку війни і збережений по її завершенні, значно загострив соціальні проблеми населення [3]. Також дослідники аграрної історії вказують на те, що оскарження дій посадових осіб було однією з форм соціального протесту селянства [4].

Існуючий порядок оподаткування особистих господарств колгоспників враховував теоретичні, а отже, завищені розрахунки доходів від кожної посіяної на ділянці культури, від кожного виду худоби та інших галузей господарства, і, таким чином, суттєво затримував його розвиток. При цьому високі ставки податків призводили, поряд зі зменшенням поголів'я худоби в особистому користуванні колгоспників і посівів зернових, до значного ненадходження податків до бюджету і виникнення великих сум недоїмок. Як правило, оподаткування розраховувалося за завищеними нормами доходності, а прибутковий податок – за прогресивними ставками [5]. У

© Гаврилов Володимир Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

результаті такої ескалації прибутковий податок від 1940 до 1950 р. зріс з 800,2 млн крб. до 2 589,6 млн [6].

Незважаючи на систематичність невиконання планів збору податків, постановою Ради Міністрів від 30 березня 1948 р. і указом президії Верховної Ради СРСР від 13 червня 1948 р. були внесені зміни до закону про сільгосподаток. Його розмір при тих же джерелах і нормах доходності був збільшений у 1948 р. проти 1947 р. на 30%. Крім того, у випадку, коли окремі члени родини не були членами колгоспу, то сума податку з їхнього господарства зростала на 20% [7]. Водночас станом на 1 січня 1948 р. у населення залишилися великі суми недоїмок по сплаті податків попередніх років. Наприклад, по Сумській області недоїмка становила понад 15 млн крб. [8]. Відповідно до указу, громадяни, які мали у своєму користуванні присадибні ділянки, повинні були сплачувати прибутковий податок за посіви та багаторічні посадки на цих ділянках і, крім того, за цю ж землю вони сплачували ще й земельну ренту. Ставки податків на одноосібників були встановлені на 100% вищими, ніж з колгоспників.

Подібну ситуацію спостерігаємо і з сільськогосподарським податком. За період з 1951 по 1952 р. він збільшився з 2130 млн крб до 2637 млн крб, або на 507 млн крб. Так само зріс і податок на одноосібні селянські господарства – з 43 до 74 млн крб. Загалом збільшення проти 1951 р. становило 593 млрд крб, або 25,7% [9]. На одне господарство у 1952 р. податок досягнув 668 крб. Збільшення становило 96 крб. Разом з тим зауважимо, що питома вага суми сільгосподатку УРСР у загальній сумі по СРСР за прибутками від особистого господарства зросла із 13,9% до 25% [10].

Оскільки норми прибутковості не враховували урожайність посівів на присадибних ділянках колгоспників, фактичний доход виявлявся набагато меншим за розрахунковий. Завищений сільгосподаток змушував жителів села, яким потрібна була готівка, за безцінь збувати вирощену вдома продукцію на базарі. Так, при сталій площі посівів норма доходності по зернових культурах була збільшена на 1952 р. з 4600 крб до 5000 крб у Сумській області та з 4500 крб до 4800 крб – у Чернігівській. При цьому зазначимо, що сталим залишався розмір землезабезпечення селянського двору і становив, у середньому, 0,38–0,4 га.

Фонди архівів свідчать про бурхливий потік скарг до органів влади на непосильність і неправильність обкладання сільгосподатком [11]. Практично всім селянам податки були не під силу, тому вони йшли на крайні заходи – різали худобу, скорочували площі посівів, вирубували фруктові дерева. За спомином жительки с. Сапонова Гута Євдокії Пилипівни Сапон у селі багато селян поспилювали фруктові дерева, повикорчовували кущі смородини, агрусу, порічок. Дехто намагався таємно пересадити бодай кілька кущів до лісу, щоб мати трохи ягід для дітей [12].

Сваволя фінагентів, збирачів натуральних податків, голів сільрад та правлінь колгоспів інколи призводила до тяжких та неоправданих наслідків. Так, за спеціалізацією прокурора Сумської області до республіканської прокуратури, причинами самогубства колгоспниці Б. з села Будне Охтирського району було жорстке тероризування її головою сільради за недоїмку по здачі молока. У свою чергу комісія по підписці на державну позику погрожувала забрати корову із господарства, незважаючи на те, що на утриманні жінки було двоє неповнолітніх дітей, а чоловік загинув на фронті [13].

На кінець 40-х рр. 2/5 всіх селянських господарств були безкорівними. Але податковий тиск не зменшувався. У вересні 1948 р. секретаріат ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про посилення податкової роботи і організацію надходження сільгосподатку». Місцевим парткомам надавалося право застосовувати до неплатників надзвичайні заходи, що часто й робилося. Але очікувані результати не завжди досягалися. На кінець 1949 р. надходження по сільгосподатку в Чернігівській області становили 80,2 % від плану, в Сумській – 77,2 %, а загальне виконання плану податків і зборів становило відповідно 45,9 та 44,3% [14].

Розширення повноважень місцевої влади у застосуванні каральних заходів до неплатників значно ускладнювало й без того тяжке становище селян. Щорічно наближення жнив завантажувало судові органи справами на «перукарів» (селян, що потай зрізали у полі колоски), постійні фінансові мобілізації – присудами про утри-

мання до 1–3 років 25% заробітку, натуральні поставки – постановами про вилучення домашньої худоби та хатнього начиння. Під репресії міг потрапити хто завгодно – і простий селянин неплатник податку, і представник сільської еліти.

Страх перед репресивною машиною спонукав керівників різних рівнів удаватися до протизаконних дій. Інколи сваволя державних чиновників набувала такого розмаху, що викликала втручання структур, які слідкували за дотриманням законності. Так, прокурор УРСР змушений був направити доповідню на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка, у якій звернув увагу на неприпустимі порушення під час зборів податків, коли за особистими рішеннями секретарів райкомів створювалися спеціальні бригади для тотального обходу селян, проведення незаконних обшуків та вилучень усього знайденого зерна незалежно від того – виконала сім'я план чи ні [15].

У листі голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи до секретаря ЦК КП(б)У А. Кириченка зазначалося, що до Верховної Ради, а також до республіканських та місцевих організацій надходить велика кількість скарг і заяв селян про порушення діючих законів при нарахуванні та стягненні грошових податків та обов'язкових натуральних поставок. Тільки за 1952 р. звернень з податкових питань до Президії Верховної Ради надійшло понад 8 тис., що становило 17,6% до загальної кількості отриманих скарг. Проти 1951 р. кількість їх зросла на 11%. Великий відсоток скарг цієї категорії надходив і до облвиконкомів. Там вони становили 16,7% до загальної кількості скарг, причому в 1952 р. їх надходження проти 1951 р. зросло з 19308 до 22014.

Аналіз листів, отриманих Президією Верховної Ради, показує наявність серйозних утисків прав громадян з боку фінансових та заготівельних органів. У зв'язку з тим, що багато скарг цієї категорії були обґрунтованими, вищі органи влади змушені були розпочати глибоке вивчення причин, які їх викликали.

Перевірка показала, що надходження скарг до фінансових та заготівельних органів хоча і має тенденцію до зниження, однак їхня кількість залишалася надзвичайно великою, і таким же високим був відсоток задоволення, що означало обґрунтованість проблем, які порушувалися заявниками. За 1950 р. від населення республіки було зафіксовано 249 тис. прохань-оскаржень дій фінансових органів та 290,9 тис. діяльності заготівельних організацій, з них було задоволено 67,2 та 61,1 % відповідно. У Чернігівській області, наприклад, було задоволено 62,2 % скарг, що надійшли 1951 р, в Сумській – 59,5 % [16]. Упродовж зазначених років більш за все надходило скарг та заяв по сільгосподатку. У 1951 р. – 108523, у 1952 р. – 116099. Розглянуті фінансовими органами у 1952 р. скарги були викликані такими причинами: ненадання встановлених державою пільг – 27,8%, неправильний облік доходів і об'єктів оподаткування – 27,8%, порушення правил стягнення податків (незаконне описування та вилучення майна) – 0,2%, неплатоспроможність – 10,9%, інші причини – 33,3%. Таким чином, понад 55% скарг, що надійшли з питань грошових податків, були по суті скаргами на незаконні дії податкового апарату [17].

Багато райвиконкомів не приділяли належної уваги питанням впорядкування погосподарського обліку селянських господарств сільськими радами, яким користувалися фінансові та заготівельні органи при своїх нарахуваннях. Неправильні дані з погосподарських книг механічно переписувалися податківцями без перевірок, у результаті чого виникало багато помилок у визначенні сум податків та наданні пільг.

Скарги на неправильний облік доходів і об'єктів оподаткування фінансовими органами республіки становили 32,2%, заготівельними – 31,4%. В окремих областях цей показник був ще вищим. Так, наприклад, до заготівельних органів Сумської області він становив 35,5%.

Нерідко також незаконно позбавляли прав на пільги по податках навіть таких селян, які мали всі підстави на них. Так, колгоспниця П. І. Шовкун (с. Уралове, Зноб-Новгородського району Сумської області) без всяких підстав була обкладена райфінвідділом у 1952 р. сільгосподатком у сумі 878 крб, хоч вона зовсім не підлягала оподаткуванню через свій похилий вік та відсутність у сім'ї працездатних.

Важливим джерелом до вивчення проблеми є перлюстрована кореспонденція до

родичів в армію, яка є додатковим свідченням тяжкого становища селян. М. Н. Видра із с. Будалка Лебединського району Сумської області у листі до сина писав про непомірні побори з боку фінорганів. (Стилістику та орфографію листа збережено). «Неужели, Миша, ты не освободишь нас от налогов, я уже не могу описать, зимой взяли бычка на ферму, 2 овцы и сейчас уплатил 1000 рублей и опять нужно отдать овцу, 5 штук гусей и 800 рублей деньгами» [18].

Заслужують на особливу увагу скарги на неправильне застосування репресивних заходів щодо неплатників податків. Слід зазначити, що ця робота слабо контролювалася райвиконкомами і часто віддавалася на відкуп апарату фінансових і заготівельних органів, котрі, як правило, обмежувалися застосуванням репресивних заходів до значної кількості контингентів боржників, часто допускаючи серйозні порушення законів. Досить сказати, що лише за 1952 р. у республіці було проведено 458,2 тис. описів майна, стосовно 63 тис. справ матеріали були передані до суду, і більше ніж у 13 тис. господарств було проведено вилучення майна. У Сумській області фінансові органи провели близько 14,5 тис. описів майна і передали понад 6 тис. справ до суду, але лише у 113 господарствах було здійснено вилучення майна за рішенням суду. Робота судових органів знаходила своє відображення у місцевій пресі. Типовими для того часу були повідомлення про вироки судів того чи іншого району щодо податкових боржників [19]. Так, нарсуд Коропського району наклав штраф на селян І. Л. Ульянченка та М. А. Веремієнка на 2600 та 1800 крб відповідно за невиконання податкових зобов'язань [20]. За здачу розведеного молока колгоспниці с. Сохачів М. П. Зажигай та І. М. Дробицька були засуджені до 3-х місяців примусових робіт [21].

Працівники податкових органів часто застосовували описи майна як основний засіб впливу на селян, включали до описів такого, що по закону не підлягало йому і, крім того, при оцінці описаного нерідко допускали пряме свавілля. Так, наприклад, у Шалигінському районі старший інспектор бюджету Зимин незаконно описав у колгоспниці Капоріної єдину ковдру; інспектор Зражевський облікував у селянки Чоботарьової ковдру та подушку; а у Сетищевої – єдину козу. У ряді випадків ціна майна, яке не підлягало опису, ще й безпідставно занижувалась у вартості. Інспектор Конотопського райфінвідділу Іваненко в с. Козацькому описав у колгоспниці Попової єдине семимісячне поросля, оцінивши його в 300 крб. Старший податковий інспектор Краснопільського району Коломийченко 28 грудня 1952 р. без участі свідків, у присутності одного податкового агента Скоробагатька провів облік усіх сільськогосподарських продуктів у господарстві колгоспника Бездитько (с. Нижня Сироватка), нічого не залишивши навіть на харчування сім'ї, а також без жодного запису забрав 2 залізних колеса до ручного візка. Завідуючий райфінвідділом Надьярний цей явно незаконний опис затвердив і матеріали направив до суду.

У Сумській області заступник Шосткинського районного уповноваженого міністерства заготівель Трач спільно з агентом Чалишевою і керуючим конторою «Заготхудоба» Бомштейном незаконно вилучили в господарстві колгоспниці Закотій (с. Собич) телицю вагою 410 кг за недоїмку 7 кг м'яса. При здачі вилученої телиці на пункт «Заготхудоба» Бомштейн, користуючись безконтрольністю з боку районного уповноваженого міністерства заготівель і відсутністю на пункті керівника, присвоїв собі 144 кг залікового м'яса. А між тим два сини Закотій загинули на фронті, а ще двоє проходили службу в армії.

Незаконні вилучення ставили сім'ї платників у дуже тяжке становище. Таке вилучення було допущено, наприклад, стосовно господарства хворого на епілепсію колгоспника Рудницького з с. Марчихина Буда Ямпільського району Сумської області, що мав на своєму утриманні 5 неповнолітніх дітей.

Досить частими були випадки зловживань, що допускалися фінансовими співробітниками. Наприклад, агент Глухівського райфінвідділу Ф. Божок присвоїв 13077 крб. У Краснопільському районі було встановлено, що агенти Баранцевської та Лазневської сільрад не прозвітували перед центрошадкасою по позиці на суму 2100 крб, у зв'язку з тим, що уповноважені по підписці Г. Близнюк та Ф. Дяченко розтратили зібрані на позику гроші. По Сумській області за 1952 р. було виявлено

139 випадків розтрат, зроблених податковими агентами на суму 131 тис. крб, у зв'язку з чим було засуджено 39 і знято з роботи 97 чол. Дисциплінарним стягненням за службові зловживання було піддано 42 особи [22].

Про якісний склад податкових агентів говорить також те, що серед них багато не мали належної фахової підготовки. На 550 податкових агентів Сумської області тільки 23 особи мали середню освіту. З вини фінансових працівників, що неправильно оформили документи, рішеннями райвиконкомів була скасована недоїмка по податках: в Охтирському районі на 101,1 тис. крб, Лебединському – 82,7 тис., Краснопільському – 323,9 крб. Загалом по Сумській області до всіх райфінвідділів надійшло у 1952 р. 17668 скарг і заяв платників податків, що становило 2,8% від числа оподаткованих. З них було задоволено 12634, або 71,5% [23]. Деяко меншим було оскарження роботи фінансових органів у 1953 р. З 1 січня по 1 липня 1953 р. внаслідок помилок, допущених фінансовими працівниками, було задоволено 875 скарг, або 13,3% загального числа всіх одержаних скарг проти 19,9% за цей же період 1952 р.

У 1953 р. також багато виконкомів місцевих рад та фінансових органів не забезпечили повного збору платежів з населення. Особливо значні суми недоїмок були допущені у Київській області – 2,9 млн крб, Чернігівській – 18,6 млн крб, Сумській – 13 млн крб. Також незадовільно були виконані місцеві бюджети за 1953 р. у Чернігівській, Житомирській та Сумській областях.

Таким чином, спостерігаються схожість і повторення податкових процесів на селі після війни з тими, що існували на початку 30-х рр. Поряд з неймовірною кількістю податків, тотальним оподаткуванням за абсолютно нелогічними нормами вирахування доходності, присутня постійна ескалація сум, що пред'являлися до сплати.

Податкові та інші фінансові мобілізації сприяли вимушеній торгівлі населення сіл на колгоспних ринках, бо зазвичай саме там селяни могли отримати готівку. Фінансові надходження від роботи в колгоспі були мізерними, а розрахунки за поточний рік проводилися по завершенні господарського року, причому колгоспам категорично заборонялось авансувати колгоспників для сплати податків. Відповідно, селянам доводилося розраховувати тільки на продаж продукції, вирощеної на власних присадибних ділянках.

Також варто зробити наголос на постійному збільшенні порушень в обкладенні податками та застосуванні пільг для різних категорій селян. Свідченням того служать високі показники задоволення скарг до органів влади на дії податкових агентів та уповноважених по фінансових мобілізаціях осіб. Разом з тим державна машина будь-якою ціною домагалася виконання селянами фінансових зобов'язань. Такий підхід розглядався як суттєвий засіб утримання села в покорі.

1. Марьяхин Г. Очерки истории налогов с населения в СССР / Г. Марьяхин. – М.: Финансы, 1964. – 251 с.; Марьяхин Г. Платежи кооперативных организаций и колхозов в государственный бюджет / Г. Марьяхин. – М.: Госфиниздат, 1960. – 124 с.

2. Історія українського селянства : у 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій; [НАН України, Інститут історії України]. – Т. 2. – Київ : Наукова думка, 2006. – С. 355.

3. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-рр.) / В.К. Баран; В.М. Даниленко [За заг. ред. В. А. Смолія]; (Серія «Україна крізь віки»). – К. : Альтернативи, 1999. – С. 27.

4. Безнин М.А. Социальный протест колхозного крестьянства (вторая половина 40-х – 60-е гг.) / М.А. Безнин, Т.М. Димони // Отечественная история. – 1999. – № 3. – С. 85.

5. Марьяхин Г. Очерки истории налогов с населения в СССР / Г.Марьяхин. – М.: Финансы, 1964. – С. 219.

6. Марьяхин Г. Платежи кооперативных организаций и колхозов в государственный бюджет / Г. Марьяхин. – М.: Госфиниздат, 1960. – С. 67.

7. Державний архів Сумської області (далі ДАСО), ф. Р–2196, оп. 6, спр. 19, арк. 54.

8. ДАСО, ф.Р–3486, оп. 1, спр. 42, арк. 29.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 1758, арк. 128.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1659, арк. 8.
11. Державний архів Чернігівської області, ф. Р–470, оп. 12, спр. 167, арк. 82.
12. Запис інтерв'ю з Євдокією Пилипівною Сапон мешканкою с. Сапонова Гута Остерського району Чернігівської області 16 березня 1999 р.
13. ДАСО, ф. Р–3486, оп. 1, спр. 4, арк. 17.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 1701, арк. 25.
15. Голод в Україні 1946–1947: Добірка документів // Український історичний журнал. – 1996. – №1.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2839, арк. 12.
17. Там само, арк. 14.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1201, арк. 56.
19. Шлях колгоспника. – 1946. – № 56. – 8 серпня; Розгорнутим фронтом. – 1947. – № 44. – 8 червня; Соціалістичний шлях. – 1949. – № 66. – 18 серпня.
20. Радянська Коропщина. – 1947. – № 27. – 27 березня.
21. Радянська Коропщина. – 1947. – № 63. – 31 липня.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1758, арк. 47.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2839, арк. 44.

Стаття посвящена изучению проблемы сбора финансовых и натуральных налогов в первое послеоккупационное десятилетие в сельской местности, анализу нарушений прав населения при этом, а также их попыток протестовать и обжаловать действия уполномоченных лиц.

Ключевые слова: налогообложение, ставки налогов, нормы доходности, фискаленты, жалобы, незаконные изъятия.

V. Havrylov

Violation of rural population's rights in tax collecting and appealing fiscal agent's actions (mid 40's – mid 50's of XX century)

This article is devoted to the problem of collecting financial and natural taxes in rural areas in the first decade after the occupation, analysing of violation the population rights and their attempts to protest and appeal against the action of authorized persons. The tax legislation of population is analyzed in the article, the immediate circumstances of tax collection among peasants and abuse of taxable contingents, appealing actions of officials as a form of social and economic protest are studied.

It is established in the researching period of time the constant escalation of amounts which were produced for payment is presented. Financial mobilizations promoted the forced trade of rurals on the collective farm markets. The constant and high level of violations in taxation the various categories of peasants is observed, the evidence of it is the high rates of satisfaction their complaints.

Keywords: taxation, tax rates, rate of profit, fiscal agents, complaints, illegal seizures.